

Araştırma Makalesi/Research Article

'CENNET' KAVRAMI BAĞLAMINDA YUNUS EMRE'NİN EVRENSEL BENLİK ANLAYIŞI

Yunus Emre's Understanding of Universal Ego Within the Context of the Term "Heaven"

Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK

sabahattinkucuk1@gmail.com

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 07.03.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.03.2025

Yayın Tarihi / Published Date: 30.04.2025

Atıf/Citation

Küçük, Sabahattin. "Cennet' Kavramı Bağlamında Yunus Emre'nin Evrensel Benlik Anlayışı". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/22 (Bahar 2025), 1-11.

10.28981/hikmet.1653429

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

Tanrısal rahmet ve lütfun meydana çıktığı alan olan cennet ile kahır ve gazabın tezahür ettiği mekân şeklinde tanımlanabilen cehennem, mahiyetleri bakımından sembolik söylemlerdir. Ancak Kur'an'ın cennet özelinde söz ettiği haz ve zevkler, en yüce mutluluğu sıradan insanın kolayca kavrayabilmesi için nesnel dünyadan derlenen objelerle açıklar.

Kur'an'dan edinilen bilgiler ışığında hem dünya hem ahiret hayatında yaşanacak olan iki grup cennetten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki yatay boyutlu olan nefis cenneti, diğeri ise dikey boyutlu kalp cennetidir. Yunus Emre'nin nefis cenneti yerine kalp cennetini tercih etmesinden duyular cennetini istemediği biçiminde bir anlam çıkarmak son derece yanlıştır. O'nun arzuladığı, özlediği cennet, kişisel benliğin gerçek / evrensel benlikle buluştuğu; ruhun Allah'ın rızasına mazhar olma (rıdvan) düzeyine eriştiği kalp, yani 'birlik' cennetidir.

Anahtar Kelimeler: Cennet, Nefis Cenneti, Kalp Cenneti, Kişisel Benlik, Evrensel Benlik.

ABSTRACT

Heaven, which is the area where Divine mercy and grace occur, and Hell, which can be defined as the place where grief and wrath manifest, are symbolic discourses in terms of their nature. However, the Quran explains joys and pleasures that it specifically attributes to heaven with objects compiled from the objective world so that ordinary people can easily understand the ultimate happiness. In light of the information obtained from the Quran, it is possible to talk about two types of heavens that can be experienced both in this world and in the afterlife. The first of these, the heaven of the soul, is horizontal. The other, the heaven of the heart, is vertical. It is very wrong to conclude that Yunus Emre does not want the paradise of senses because he prefers the heaven of the heart over the heaven of the soul. The paradise Yunus Emre desires and longs for is the heaven of the heart, the heaven of union, where the personal ego and the true/universal ego meet and the soul obtains the consent of God (Ridvan).

Keywords: Heaven, Heaven of the Soul, Heaven of the Heart, Personal Ego, Universal Ego.

Dinsel muhtevaları göz önüne alındığında, mükâfat ve cezaları içeren cennet ve cehennem anlatımlarının bütünüyle benzeşime (analoji) dayandığı görülecektir. Ruhun alacağı zevk veya çekeceği ızdırap, çoğunlukla duyular dünyasından ödünç alınan nesnel örneklerle betimlenir. Gerçekte ise, cennet veya cehennem tasvirleri tamamen sembolik nitelikler ihtiva eder. Kur’an’da cennet özelinde dile getirilen haz ve zevk duyuları en yüksek mutluluğu sıradan insanlara aktarmak amacını güder (Tokat, 2004, 232). Cehennem tanrısal kahır ve gazaptan, cennet ise rahmet ve cömertlikten doğar. Tasavvuf öğretisinde cennet, amellerin değil, ezeli saadetin mirası sayılmıştır; zira amel bir işarettir, ancak bazen gerçekleşir bazen de gerçekleşmez. Takva (ilahi yardım ve koruma) ise, sonsuz mutluluğa işaret eder. Dolayısıyla söz konusu tanrısal lütuf (cennet) amellerin karşılığı olamaz; Allah, rahmet ve keremi gereğince isteyen cennet ehli yapabilir (Ateş, 1969, 174). İbn Arabî’ye göre tanrısal isimlerin pek çoğu, ameller cennetinin konaklama yerlerinden başka bir şey değildir. Lakin Me’vâ, Adn, Vesîk, Firdevs, Huld, Na’im, Selâm ve Makâme, özünde tek gerçekliğe işaret eden cennet tabakalarıdır (Suad El-Hakim, 2005, 134-137).

İlk bakışta cennet, o günkü Arap halkı üzerinden sıradan insanların ihtiyaç duydukları şeylere ek olarak istek ve beklentilerinin karşılığı şeklinde anlaşılabilir. Fakat, gerçek ve eksiksiz biçimde ne anlama geldiğini Allah’ın dışında hiçbir kimse bilemez. O yüzden anılan mekâna dair tasvirler, özellikle insanların yakından bildikleri ve tecrübe ettikleri örneklerden seçilmiştir. Bu nedenle, Kur’an’da gerek cennet gerek cehennem ile ilgili tanımlar öz hâlinde ve sınırlıdır. Bununla beraber cennet ve cehennem kavramları, söz konusu anlatımların çok üstünde ve sınırsız özelliklere sahiptir (Kur’an-ı Kerim, Ra’d/35; Muhammed/15; İnsan/12).

Basit tanımıyla ‘gizli, örtük’ veya ‘saklı bahçe’ olarak tanımlanan cennet, zeminindeki yeşilliğin yoğunluğu sebebiyle toprağın; içindeki ağaçların sıklığı ve yüksekliğinden de göğün görünmediği yemyeşil bir yer demektir. Sözlüklerde “örtülü, saklı” gibi sıfatlarla nitelenen bu alan, ‘her an yenilenen gizli nimetlere’ işaret ettiği gibi, latiflik ve ruhanilik özelliğiyle de ateşin (cehennem) tam karşısı olarak lütuf, Hakk’a yakınlık ve keremden doğmuş iyilik ve birlik diyarını simgeler. Diğer deyişle güzellik, ünsiyet ve tasavvufi anlamda Tanrı’nın cemali isim-sıfatlarının tecelli ve tezahür ettiği sonsuz mutluluk mekânıdır.

Cennet ve cehennemi yalnızca öteki dünyaya özgülemek veya bunun tam tersi olarak sadece nesnel dünyaya aitmiş gibi düşünmek, söz konusu kavramlar hakkında yeterince bilgi sahibi olmamak anlamına geleceği gibi birlik ilkesine de aykırı düşecektir. Çünkü zikredilen kavramların hem maddi hem manevi olarak yaşanabilir özellikler taşımaları yanında, öteki dünya ile bu dünya arasında bölünmez birlik ve bütünlük oluşturdukları da bir gerçektir. Tüm nitelikleri dikkate alındığında görülecektir ki cennet ve cehennem, aynı zamanda iç içedir ve insan algısına göre değişiklik de gösterebilir. Örneğin bir cahilin cenneti, bir bilgenin cehennemi olabilir. Birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaları söz konusu olmayan bu olgular, Tanrı’nın cemel ve celal isim-sıfatlarının birlikte tecelli ve tezahür ettikleri alanlara işaret eder. Zira, cemel (cennet) celalden (cehennem) ortaya çıkar.

‘Örtme’ özeliğine sahip her şey, aslında cenneti hatırlatır. Tasavvufi anlayışa göre insan, belirli bir tanrısal ismin tecelli alanı olmasından ötürü hakikati örter; dolayısıyla bu üstün varlık, mevcudiyetinde ortaya çıkan isim-sıfatlar açısından Tanrı’nın cenneti sayılır. Söz konusu önerme, evrendeki tüm şeyler için de geçerlidir. Eğer cennet insanın kendi ise, bu durumda, “...ve cennetime gir!” (Fecr/30) ayetinde belirtildiği üzere, cennet ve onun nimetlerine sahip olmanın ezoterik anlamı, nefsin derinliklerindeki biricik gerçeği (birlik cenneti) idrak suretiyle sonsuz mutluluğa ulaşmak şeklinde yorumlanabilir. Farklı anlatımla bu önerme, insanın keşfetmesi gereken “kendilik bilinci”, yani kendi hakikatidir.

Cennet, duyular (maddi) ve kalp (manevi) olmak üzere iki kısma ayrılır. Allah, duyular cennetinin ruhu sayılan kalp cennetini yetkinlik, haz ve mutluluk gibi hak kaynaklı ‘neşe’ özelliklerinden var etmiştir. Böylelikle görüngüler cenneti ‘beden’, sadece akılla kavranabilen kalp cenneti de ‘ruh’ olarak kabul edilir.

Tasavvuf ehli, duyular cennetini değil, yalnızca Tanrı’yı arzu eder. Çünkü, fenomenler cenneti, onların nazarında özü ve içeriği itibarıyla tanrısal olduğu biçimde değil, ‘yaratıldığı’ ve dolayısıyla Tanrı’dan başkalaştığı, hatta ayrıştığı hâliyle cennettir; ancak kalp cenneti için bu söylem asla kabul göremez. Birinci cennet tipi, fenomenlerle beslenen insan nefsinin, ikincisi ise içyüzü itibarıyla aslına dönerek kurtuluşa ermeyi isteyen saf akılı gösterir. Psikanalizci bakışla ifade edilecek olursa, nefis cenneti, nesnel ve öznel olarak görelî varlıklardan oluşan “anima”ya (ruh ile fiziksel beden arasındaki aracı beden) işaret eder. Nefis, mutlak gerçeğin göreceli hâle gelerek düşey doğrultuda ayrışma ve başkalaşmayı -ki bu durum, Âdem’in asli düşüşü nedeniyle temsili olarak cennetten çıkarılma¹ olayına tekabül eder-yansıtırken, öte yandan nefsin karmaşasından kurtulmuş saf akıl ise, görüngülerin özüne nüfuz ederek salt gerçeğe, birliğe doğru yükselişi temsil eder. Sonuçta ilk cennet tipi, insanın kişisel benliğine, ikincisi ise evrensel / gerçek benliğine gönderme yapar. Bu cümleden Yunus Emre’nin şiirlerine konu olan cennet; izafiliğin, başkalaşma ve ayrışmanın olmadığı birlik cennetidir. Bu değerlendirmelerden elde edilen sonuca göre, salt gerçeği arayan kişi, hakiki benliğe ancak saf akılla ulaşabilir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, insanda bulunan iki temel özellik, söz konusu iki cenneti karşılar: Bunlar, fenomenal (ampirik) ve aşkın (müteali) benliklerdir. Açıkçası ilk cennet, ‘şarta bağlı’ ve ‘pasif’ karakterli ‘nefis’; ikincisi ise, sürekli yükselen doğasıyla gerçeği ve düşüncüyü somut değerlerle birbirine bağlama özelliğine sahip ‘aktif’ nitelikli ‘kalp’ yani ‘saf akıl’ olarak bilinir. Duyusal cennet, kaybolma; kalp cenneti ise kurtuluşa erme ve özgürleşme gibi niteliklere sahiptir. Yunus Emre’nin belirttiği gibi, sevgi ile sezgisel bilgiyi birleştirmiş olgun ruh, görüngüler cennetini aşarak aşkın (tenzih) ve aynı zamanda içkin (teşbih) olan Tanrı’ya ulaşmayı arzular:

Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç hûrî

İsteyene vergil anı bana seni gerek seni

(Tatcı, 2005, 320-321)

Kur’an’da “...ve Rabbinin makamından korkan kimseler için iki cennet vardır.” (Rahman/46) ibaresinin dışında, yine aynı surede iki cennet

bahçesinden daha söz edilmektedir (Rahman/62). Her iki cennet grubu, ‘dikey (manevi) ve yatay (duyusal) boyutlu cennet bahçeleri’ şeklinde izafi bir ayrıma tabi tutulabilir:

Dikey boyutlu cennet bahçeleri hem dünyevi hem uhrevi olarak birlik ve bütünlük durumunu temsil eder ve Tanrı’nın esma-sıfatlarının toplu bir biçimde tecellisinden -ki buna Zat cenneti de denebilir- başka bir şey değildir. Aşağı düzeydeki, yani yatay boyutlu iki cennet bahçeleri de dünyevi ve uhrevi boyutlarda olmalarına karşın birlik kavramını temsil etmeyen ‘rüyet’ (göz veya kalp yoluyla kavrama) cennetleridir. Bununla birlikte rüyet, fenomenal ve beşerî mutlulukla ilişkisi yönünden birlik cennetlerinde olduğu gibi, dikey duruma gelebilme imkân ve kabiliyetine de sahiptir. Bu hususu, ‘dairesel’ bahçe ile onun tam ortasında yer alan nokta konumundaki ‘merkezî bahçe’ şeklinde tasavvur etmek mümkündür. Dikey ve yatay boyutlu iki cennet arasındaki fark, ancak sevilenin (Mutlak Varlık) rüyeti (tanrısal isim-sıfatları bir bütün hâlinde temaşa ve idrak) ile birliği arasındaki ince bir ayrım düzeyinde anlaşılabilir.

İnsan nefsi; duyusal, psişik ve tinsel yapı hiyerarşisini izleyerek tanrısal isim-sıfat tecellilerinin insan kalbinde (zihin) oluşturduğu evrensel benlik (kendilik) imge ve temalarıyla (tanrısal ruh) yeniden birleşip bütünleşirse, mutlak gerçekliği tecrübe imkânı kazanmış olur. Bu bağlamda, aşağıdaki beyitte geçen “dost yüzünü görmek” ifadesi, söz konusu deneyime işaret eder; yalnız, bu önermeden Tanrı’yı perdesiz görmek şeklinde bir anlam bulmaya çalışmak, dinsel açıdan tehlikeli olduğu kadar, mantık yönünden de yanlıştır. Burada ‘görmek’ eylemine konu olan, daha doğru söyleyişle idrak edilen, sezilen şey, kişinin kendi gerçekliğidir; yani söz konusu tanrısal tecellilerin kişisel bilinç dışında (kalp, zihin) oluşturduğu imge ve temel motiflerdir:

Ben bende buldum çün hakı şekk ü gümân nemdir benim

Ol dost yüzün görmez isem bu gözlerim nemdir benim

(Tatçı, 2005, 188)

Birinci mısradaki “hak” sözü, dolaylı olarak Allah’a gönderme yapmakla birlikte daha çok ‘gerçeği, gerçek olanı’ veya kişinin ‘kendi gerçekliğini’ görmesi, kavraması şeklinde anlaşılması gerekir. Şairin bu ifadesi, Hallac’ın meşhur “Ene’l-Hak” sözünün farklı bir yorumu sayılabilir. Hakikate ulaşmak için insanın özetle şu aşamalardan geçmesi zorunludur: Kişi; *zararlı davranış ve çirkinlikleri özendiren* (emmare) nefis (duyusal yapı); iyiliği kötülükten ayırt ederek yaptığı yanlışlardan pişman olup vicdan azabı duyan *kınanmış* (levvame) nefis (psişik yapı) ve gerçek insanlık düzeyini simgeleyen *arı duru* (mutmainne) nefis (tinsel yapı) deneyimleriyle manevi kurtuluş ve özgürlüğe ulaşabilir. Son tahlilde, değeri en üst seviyeye varmış nefis, daha bu dünyada dikey boyutlu ruhani cenneti (yeryüzü cenneti) idrak eder² (Bahtiyar, 2006, 28).

Biyolojik (gelişmemiş) akıl ile içgüdüsel dürtülerin, ham düşüncelerin hâkim olduğu yatay boyutlu duyusal cennetin içeriği olan unsurlar doğrudan insan nefesine hitap ettiği gibi, pasif ruh hâlini de yansıtır. Gelişimini tamamlamamış akıl, aydınlanmamış ruh ve eğitilmemiş nefis sahibi bir kişi, duyular cennetinde yanlışa sürüklenmekten kurtulamaz. Âdem’in, yeryüzü

cennetinden çıkarılmasına sebep olan ‘aslî düşüş’ -ki bu olay tamamen temsilîdir- bunun en köklü örneğidir. Yunus, aşağıdaki mısralarında söz konusu olguyu gayet veciz biçimde açıklamıştır. Beyitteki “Âdem olmak”, “nefsin boynunu burmak” ifadeleri, gerçek insan vasfı kazanma, yani kişisel benlikten evrensel benlik düzeyine ulaşarak gerçeği elde etme ve nihayet birlik cennetine girebilme yolunda yapılması gerekenleri özetler:

Âdem olup turmadın nefsim boynun burmadın

Yanıldım buğday yedim uçmaktan sürlüp geldim

(Tatcı, 2005, 203)

Kalp cenneti ise, Tanrı’nın kendilerinden razı olduğu mümin kullarına sonsuz nimetlerin ihsan edildiği mekândır. Burası, bilgi ve sistemli düşünme yoluyla gelişmiş akıl ve uyanık ruh sahibi kimselerin sınırsız, sonsuz manevi haz ve zevki tadacakları dikey boyutlu cennettir ki sürekli aktif olan ruh hâlini ifade eder. Bu husus, Kur’an’ın şu ayetinde belirtilmiştir: “Ey mutmainne (huzura kavuşmuş) nefis, sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön, (seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!” (Fecr/28-30).

Esasen cennet, varlığın (kişisel benlik) birincil benliğe katılarak onunla özdeşleşme hâlini yansıtır. Orada zaman mekâna dönüşür; art arda gelen dünyevi (doğrusal, diyakronik) zaman aslına dönerek ortadan kalktığı için zikredilen mekânda ‘ölüm’ meydana gelmez (Guénon, 2004, 207-208). Dikey boyutlu kalp cennetine ulaşmak, insanın kişisel bilinç dışında bir imge hâlinde taşıdığı bireysel gerçekliğinin farkına varması, bir başka deyişle kişisel benlikten evrensel / kozmik benliğe geçerek ‘kendi olma’ bilincini elde etmesi anlamına gelir. İnsanın kendi olabilmesi için kendini değiştirme ve dönüştürmesi, kozmik benlikle özdeş hâle gelmesi gerekir. Mevlâna’ya göre, insanın bu yolda önüne çıkan engellerden bazıları adalet, cehennem ve ahirette dirilme korkusu ve özellikle cennet ümididir. Bunlara bağlı korku ve ümit durumları var olduğu sürece gerçek benliğe ulaşılamaz; çünkü bu psikolojik hâller sınırlayıcı, kısıtlayıcı niteliktedir. Yunus, söz konusu kısıtlamaları aşarak kökene / asli kaynağa dönüşü³ yani kendi gerçekliğine sahip olmayı amaçlar:

Tutulmadı Yûnus cânı geçdi tamudan uçmaktan

Yola düşüp dosta gider gene aslın ulaşmağa

(Tatcı, 2005, 90)

Fakat cennete yolculuk (kökene dönüş) oldukça zahmetli ve meşakkatlidir. Zira dindışı olandan (kişisel benlik) kutsala (evrensel benlik) ruhsal seyahat; geçici ve yanıltıcı olandan gerçeklik ve sonsuzluğa, ölümden hakiki hayata, insandan Tanrı’ya ulaşmayı ifade eder. Bunun anlamı; merkeze ulaşmak, diğer deyişle erginleşmek ve hakikati algılamak demektir (Eliade, 1994, 31).

Yatay boyutlu fenomenal cennetler, nefse hitap ettiği için varlığın özündeki gerçeğin, tanrısal hakikatin bilincine varmayı engeller. Zira maddecilik esasına dayalı cennet anlayışı sınırlılık gösterdiği gibi, tamamen biyolojik akıl ve içgüdüsel dürtülerle hareket eder. Böyle bir zihniyete sahip

kişi, bireysellik ve kişisel benlikten gerçek benlik düzeyine çıkamayacağı için özgürleşme konusunda da asla başarılı olamayacaktır:

Âşık mı diyem ben ana Tanrı'nın uçmağın seve

Uçmak dahı tuzağ imiş mü'min cânların tutmağa

(Tatcı, 2005, 89)

Hakk'ın dışında kalan her şey anlamına gelen ‘masiva’, birlik kavramının karşıtı olarak çokluğa (kesret) işaret eder. Masiva, âşık için tuzak olduğu kadar zindan niteliği de taşımaktadır. Bu itibarla, yatay boyutlu duyusal dünya ve ahiret cennetleri, içerisinde masivayı (ör. uhrevi cennetteki huri⁴, köşk, ağaç, ırmak, türlü meyve ve içecekler vs.) bulundurduğu için hakikati örten perdelere veya ışık almayan zindanlara benzer. Yukarıdaki beyitte ifade edildiği üzere, Tanrı'nın yerine nefsin tercihi olan maddi cenneti sevenler, bu tuzağa, zindana düşmekten kaçamazlar. Zahirde çokluk bildiren duyusal cennet objeleri, mahiyetleri yönüyle yine de ‘birlik’ niteliğine sahiptir. Ancak bireysel benliğinden⁵ kurtulamamış kimse, bu varlıkların özündeki birlik ve bütünlüğü asla kavrayamaz:

Seni gördüm Güneş gibi cennet bana zindân gibi

Cennetine zâhidin ko uçmakda arzûm yok durur

(Tatcı, 2005, 119)

Zâhidin zühdiyle cennet makâmı olur

Mâsivânın küllisi zindânıdır âşıkların

(Tatcı, 2005, 176)

Görüldüğü üzere, Yunus'un itirazı, özdekçi anlayışadır; diğer deyişle, söz konusu itiraz, sadece Allah'ın her iki âlemde yarattığı / yaratacağı duyusal cennet nimetlerine ulaşmayı amaç edinen madde düşkünü anlayışadır. Şu beyitte, şair, uhrevi cennet kavramı üzerinden söz konusu sığ ve sınırlı zihniyet tarzını üstü kapalı eleştirir:

Sekiz uçmak arz olursa yetmiş bin hûrî gelirse

Aldamaya bu cânımı bunda nite aldanayın

(Tatcı, 2005, 249)

Duyusal ahiret cennetinin nimetlerini kapsayan “sekiz cennet” ve “yetmiş bin huri” ifadeleri, insan nefesine doğrudan hitap eden masiva göstergeleridir. Burada şair, tanrısal hakikate, vahdete ulaşma konusunda bu gibi şeylerin “aldatıcı” nitelik taşıdığını belirtmek ister. Ancak dikey boyutlu cennetlerde olduğu gibi, yatay boyutlu olanlarda da sürekli değişim ve dönüşümün vuku bulacağı gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir; çünkü dinler tarihinde ‘sekiz’ sayısı, sonsuzluk, yani sürekli tekâmülün ve ebedî mutluluğun sembolüdür (Schimmel, 2004, 117).

Yunus Emre'nin özlediği cennet, kişisel benliğin gerçek benlikle birleşerek bütünleştiği; ruhun da Kur'an terimiyle “rıdvân” (Allah'ın rızasına mazhar olmak) derecesine erdiği birlik cennetidir. Dünyevi, yani geçici zevk ve tat objelerini uhrevi âlem cennetine taşıma düşüncesini uygun görmeyen şairin, sadece maddi haz ve keyiflerin yaşanacağı dünya veya ahiret

cennetlerine ilgi duymadığı anlaşılmaktadır. İncelenen ilk beyit (s.3) ve benzerlerinden, Yunus’un ahiret cennetini istemediği veya daha ileri giderek reddettiği gibi bir anlam çıkarmak kesinlikle yanlıştır. Yeryüzü cennetini kazanarak manevi doygunluk ve huzura erişen kâmil insan, elbette, ahiret cennetinde de aktif bir ruh hâliyle Rahman’ın sonsuz nimetlerine nail olmak ister. Zira fitratı gereği aktif, enerjik bir varlık olarak insan, sürekli yeniliği ve yenilenmeyi arzu eder. Bu arada, zikredilen cennetlere layık kişinin, ‘yaratılmış’ nitelik arz eden yatay boyutlu dünya ve ahiret cennetlerinde bulunmasına herhangi bir engel yoktur.

Cennet, miskinlik ve atalet yeri değildir: orası, Hakk’ın sonsuz, sınırsız rahmet, bereket ve lütfuna mazhar olmak için kesintisiz gayret ve eylem gerektirir. Çünkü ‘olmak, olgunlaşmak’ hiçbir şekilde sona ermeyecek, tükenmeyecek bir süreci içerir. M. Eckhart’a göre “olmak”, sahip olmanın, diğer deyişle bencilliğin veya egoya aşırı derecede bağlılığın tam karşıtıdır. Ona göre “olmak”, klasik anlamda aktif olmak ve kişinin kendine özgü güç ve imkânlarını sürekli üretmek biçiminde kullanması demektir. Aktif olmayı Eckhart, “kendi dışına taşma” şeklinde özetler. Ayrıca “pişmek süreci”, “kendi kendini doğurmak” veya “kendi içinden taşan, kişiliğe akan şey” olarak da tanımlar. Adı geçen düşünür; “Barış içinde koş! Koşan, hep koşuda bulunan ve barış içinde olan kişi, göksel bir insandır. Gökler, hep çevresinde olur ve koşarcasına barışı arar o da.” diyor. Eckhart, aktif ve canlı bir insanı, doldurulan, doldukça gelişen ve hiçbir zaman tam dolmayan bir kaba benzetir (Fromm, 2003, 96-97).

Tanrı’nın rahmet tecellileri cennette sürekli ve asla kendini tekrarlamadan tezahür eder. Dünyevi zamanın ortadan kalkacağı, diğer deyişle zamansızlığın hüküm süreceği ahiret hayatı da dünyevi hayatta olduğu gibi, miskinlik, tembellik ve durağanlığı kesinlikle kabul etmez. Orada daha yüksek manevi düzeylere çıkabilmek için sürekli meşguliyet ve çaba gerekecektir. Dolayısıyla, bilinçli mümin, ahiret cennetinde de sürekli koşmak ve aktif olmak zorundadır. Ancak bu uğraş ve faaliyetler, sıkıntı ve meşakkatlerle değil, Dr. Öztürk’ün de söylediği gibi, eğlenceli ve hoş vakitlerle geçecektir (2012, 87).

Kişisel benliğini evrensel benlikle birleşerek kendilik bilincine ulaşan erdemli ruh, varlık ve oluştaki birlik ve tamlığı idrakte ‘ebedi an’ın içinde, yatay boyutlu dünyevi zamanı aşmayı başarabilir. Varlık ve oluştaki birliğe katılan, yani zihinsel ve imgesel anlamda tüm varlıkla özdeşleşerek özne-nesne düalizmini -zira gerçeklikte tek bir özne tek bir nesne mevcuttur; bu durumda tek bir mutluluktan söz edilebilir- ortadan kaldıran ergin birey, manevi deneyimlerle yeryüzü cennetini yaşayabilir. Bu ifadelerden nesnel dünyaya ait matematiksel zamanın tamamen hükümsüz kılınması veya inkâr edilmesi gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Beşerî akıl ve aydınlanmış zihin, bu tarz düşünceyi mantık dışı olarak değerlendirir; çünkü, her iki (yatay ve dikey boyutlu) zaman iç içe ve birlikte yaşanmadığı takdirde biricik hakikati keşfetmekten söz edilemez.

‘Vuslat’ sözcüğü, genellikle, ‘Allah’a kavuşmak, ‘O’nda beka bulmak’ gibi hem muğlak hem akıl dışı ve aynı zamanda pasif bir ruhsal durum ifade eden basmakalıp tanımlarla açıklanmaktadır. Ancak ‘yeniden doğuş’ demek olan ve özünde dinamik bir ruh niteliği taşıyan vuslat kavramı, gerçek benliğini kazanmış kâmil insanın, çevresindeki kişilerin zihinsel açıdan aydınlanma ve

bilinçlenmelerini sağlamak amacıyla toplum hayatına aktif olarak katılması anlamına da gelir. Bunun güncel karşılığı ise, tanrısal takdire, yani varlıkta oluş sürecine etkin katılım demektir ki bu anlayış tarzı, fenomenler dünyasında gelişen tüm olay ve olguları sadece kaderci bir bakışla izleyerek açıklamaya çalışan mantaliteyi akıl ve bilim dışı sayar. Böylece gerek dünya gerek ahiret hayatında insanın değişim ve dönüşüm faaliyetlerine üretici bir kimlikle etkili ve sürekli katılımının lüzumundan bahsetmek mümkündür.

Geleneksel benlikten evrensel benliğe veya geleneksel hayattan yeni bir hayata geçiş, kişisel benliğin değişim ve dönüşüme uğramasını gerekli kılar. Ancak bu yolda hem dışsal (maddi) hem içsel (ruhsal) engellerin var olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Mevlâna'nın deyişiyle, bu kutlu yolda söz konusu engellerin oluşturduğu perdelerin yırtılması zorunludur:

Dıştaki perdeler; bireyin toplumda sahip olduğu mevki, statü ile katı dinsel kurallar, gelenek ve görenekler, dil ve ifade yöntemleri gibi engelleri içerir. Özellikle mal, mülk, para, istifçilik (stokçuluk), makam, mevki, üstünlük taslama vb. dünyevi imkân, servet ve itibar düşkünlükleri, kişisel benliği besleyerek güçlendiren ve son evrede bireyin gerçek benliği (fitrat, kök örnek) ile bağ kurmasını önleyen önemli faktörlerdir. Manevi aydınlanma ve ruhsal gelişime engel teşkil eden bu ve benzeri olumsuzlukların ortadan kaldırılabilmesi için kişisel benliği etkisiz hâle getirme, dünyaya aşırı bağlılığı azaltarak akıl ve vicdan sınırları içerisine çekme, kötülüğü özendiren nefsi ıslah etme gibi faaliyetleri uygulamaya koymak gerekir. Aynı zamanda sınırsızlık içeren gerçek benliğe kıyasla şahsi benlik (bireycilik) sınırlayıcı olması sebebiyle insanın düşünce ve hayal gücünü zayıflatacağı gibi, özgürlüğünü kazanmasına da engel oluşturur (Aresteh, 2000, 50). Evren ve insanlıkla anlamsal planda bütünleşerek kendi olmayı başaran olgun ve özgür birey, dünyevi benliğin sınırlarını belirler ve onu geliştirip büyütecek bireysel zaafı (ihtiras, şehvet, bencillik, sahip olma duygusu vs.) yok etmeye çalışmak gibi nafil çabalar yerine -ki bu tür içgüdüsel tutkuların tamamen ortadan kaldırılması söz konusu olamaz- onları olumlu, güzel ve yararlı meziyetlere dönüşmesini sağlamayı daha rasyonel ve daha gerçekçi bir yöntem olarak benimser:

Bu cümle erkânı koyup birlik yolun tutan benim

Hırs u tama' bende ırak hem ardıma atan benim

(Tatçı, 2005, 218)

Geleneksel benlikten kozmik benliğe (kâmil insan) geçiş pratikleri, psikanalizci ifadeyle kişisel bilinç dışının açılımını sağlar. Farklı söyleyişle bilinç dışının derinliklerindeki olumsuzlukların yanı sıra olumlu niteliğe sahip manevi değer ve güçlerin bilinç düzeyine indirgenerek nesnelere yansıtılma durumu, insana kendini yakından tanıma ve bilme imkânı verir. Böyle bir algı seviyesine ulaşan biri, şairin ikinci mısraında belirttiği üzere, kötülüğü özendiren nefsinin pasif ve zayıf hâle getirebilme konusunda başarılı olmuş sayılır. Kişisel benliğin kozmik benliğe katılarak özdeş duruma gelmesi, birlik cennetinin idraki demektir. Bahis konusu olan katılımcılığın sonunda oluşan özdeşlik hâli, 'yeniden doğuş' ile kazanılacak birlik cennetinin daimî mutluluğuna işaret eder. Yunus'un aşağıdaki beytinde görüleceği gibi, şahsi benliğin gerçek benliğe dönüşmesi, son aşamada kâmil insanın hem bu

dünyada hem öteki âlemde ebedî mutluluk yurduna kavuşmasını anlatır. İlk mısradaki “kendilik” ifadesi, kişisel benlik anlamında olmalıdır. İkinci mısradaki yer alan “sorusuz uçmağ” ve “sultâna erme” ifadeleri, şairin istediği ‘birlik / kalp cenneti’ne gönderme yapar:

Kendiliğın terkin ura senin yolunda cân vere

Sorusuz uçmağa gire sen sultâna eren kişi

(Tatçı, 2005, 314)

Daha önce de belirtildiği üzere, insandaki iki farklı (kişisel ve evrensel) benliğe karşılık gelen iki cennet bulunmaktadır. Bunlar hem bu dünyada hem ahirette duyulara hitap eden nefis cennetleri ile sezgisel ve algısal boyutta yaşanan ve aynı zamanda insanın manevi tekâmülüne daimî imkân sağlayan kalp cennetleridir. Esasta bu iki cennet grubu bölünmez bir bütün olarak birbirlerini tamamlar. Bundan dolayı nefis ve kalp cennetlerini birlik ilkesi temelinde dünyevi ve uhrevi olarak ayırtırmadan ele almak daha uygun, daha doğru olacaktır. Bu önerme, cehennem için de aynıyla geçerlidir. Ancak, maddeci anlayış, cennet ve cehennem kavramlarını tamamen zahiri açıdan değerlendirmekle söz konusu birlik ve bütünlük ilkesini ihlal etmektedir. İzlenecek en güvenilir, en doğru yol, bu kavramları hem zahiri hem bâtını (ezoterik) açıdan anlamaya çalışmaktır; çünkü, duyusal cennet, ergin ruhun nihai hedefi olan kalp cennetine ulaşabilmesi için yol gösterici işaretleri içerir. Ayrıca kalp cennetini hak eden kimsenin duyular cennetinde bulunmasına da herhangi bir engel yoktur.

Burada en önemli hususlardan biri, hakikatin idrakiyle gerçekleşmesi beklenen ruhsal tekâmüle engel oluşturacak düzeyde fenomenler cennetine duyulan aşırı düşkünlüğün önüne geçmektir. Zira kötülüğü özendiran azgın nefis, özünde şerefli ve itibarlı bir varlık olan insanı, hak etmediği hâlde aşağı ve bayağı (zillet, sefalet vs.) seviyeye düşürürken diğer yandan da cismani hayatı ‘yaşamın yasaları’ konumuna getirir. Yalnız, bu mertebedeki nefsin geliştirdiği bireycilik ve benmerkezciliği terk edip gerçek benliğiyle bütünleşen kişi hem hakiki mutluluğa ulaşır hem de yaşadığı hayatı ‘insani yasalara’ tabi kılarak layık olduğu yüce değeri tekrar elde edebilir. Çünkü insan, zahiren mikro kozmik özellik taşısa da anlam ve özü itibarıyla tüm evreni kuşatan ve kendinde toplayan ‘makro kozmik’ hüviyete sahip seçkin bir varlıktır. Yunus, bir beytinde bahsi geçen konuyu şöyle dile getirmiştir:

Yedi gök yedi yeri taşları denizleri

Uçmağıla tamuyu cümle vücûdda bulduk

(Tatçı, 2005, 165)

Tolstoy da varlık olarak insanı şu veciz sözlerle tanımlar: “Ruh camdır. Allah camdan geçen ışıktır. Ben yaşıyorum diyerek yaşadığını sanmak doğru değildir. Yaşayan ben değilim. Yaşayan ancak bizde mevcut olan ruha ait esasın özüdür. ‘Ben’ dediğimiz şey, ancak bir geçiş kanalıdır. İşte bu kanaldan yukarıda söylediğimiz öz görünür ve belli olur (2019, 37).

Yunus Emre’nin tüm zamanlar için, dolayısıyla günümüz insanı için de verdiği önemli mesaj şöyle özetlenebilir: *Varlıkta birlik ve bütünlüğü idrakle kendi gerçeklik değerinin farkına vararak bireyciliği terk eden gerçek benlik*

sahibi ergin ruh, hem hayatını evrensel insanî ilke ve kurallara uygun biçimde düzenler hem de kazandığı tüm manevi imkân ve güçlerle çevresindeki kişilerin zihinsel ve ruhsal aydınlanmalarına yardım etmek suretiyle toplum hayatına etkin olarak katılır.

Notlar

¹ Âdem’in yeryüzü cennetinden çıkarılması mukadderdi. Sebep olarak şeytan gösterilse de bu düşüşün gerçek faili Allah’tır. Düşüş, aslında Allah’ın kullarına olan sevgisinin tezahürüdür; çünkü, Rahman, lütuf ve nimetlerini adaletinin gereği olarak “Kahhar” isminde gizler. Âdem ve tüm insanlığın hem dünya hem ahiret cennetini hak edebilmesi, ancak bu düşüşün yaşamasına bağlıdır. Yunus bu gerçeğin farkındadır:

Miskin âdem yanıldı uçmakta buğday yedi

İşi Hak’dan bilenler şeytândan tutmayalar

(Tatçı, 2005, 122)

Beyitteki “âdem” ifadesinin, yalnızca belirli bir isme (Âdem Peygamber) değil, kadın erkek ayırt etmeksizin genel anlamda insanoğluna işaret ettiği açıktır. Bununla birlikte, Âdem ve eşinin konulduğu mekân; sınırlılık, yasaklılık, geçicilik vb. nitelikler taşımasından ötürü gerçek cennet özelliğini yansıtmadığı gibi, emek ve çaba sonucunda kazanılmış bir ödül de değildi. Beyitte geçen “buğday” ifadesi ise tamamen sembolik bir öge olup dünyevi nimet ve zevklerin tümünü içerir.

² Yeryüzü cenneti, kadim toplulukların inançlarında gök ile yerin anlamsal ve imgesel planda ayrılmadığı, varlık ve oluş süreçlerinde birlik ve bütünlüğün bozulmadığı; ruhsal çözümleme açısından ise kişisel benlik ile gerçek benlik kavramlarının farklılaşarak bilinç düzeyine indirgenmediği; son tahlilde ilk durumun yaşandığı kozmik zamanı içerir.

³ Arkaik toplumların efsane ve mitlerinde ‘asli düşüş’ ile yitirilen birincil cennete, ilk duruma (kök örnekler) geri dönme konusunda gerçekleştirilen uygulama ve deneyimler, özellikle şamanik ayinlerde sergilenir. Bu pratikler, insanlık tarihi kadar eski ve evrenseldir (Eliade, 1992, 201).

⁴ Cennetteki evlilik (zevciyet) kavramı cinselliği kapsamadığı gibi amaç da değildir. Kur’an’da ahiret cenneti bağlamında kullanılan zevç ve türevleri (zevciyet, ezvac, zevceyn vs.) manevi planda birleşmek, birleştirmek veya bütünleşerek anlamsal ve ruhsal düzeyde yeni varlık ve oluşlar meydana getirmek demek olup dünyevî tarzda evlilik, karı koca ilişkisi, cinsellik gibi anlamlar içermez. Bu anlatımlar, uhrevi cennet yurdunda ‘beraberlik’ veya ‘dostluk’ oluşturmak, hatta nefislerin birleşerek yeni yaratışlar için imkân ve alan hazırlamak gibi anlamlara gelir (Ör. Kur’an, İbrahim / 48). Bir başka deyişle, cennet nimetleri (ör. huri) cinsiyet açısından düşünülemez; bu konudaki dinsel söylemler tamamen ebedî haz ve mutluluğu manen yaşayan cennetlikler üzerinden ortaya konmuştur. Ahiret hayatındaki sonsuz ve sınırsız varlık ve oluşa sahne olan ‘zevciyet’ kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kaynaklar: Râgıb el-İsfahanî, 2015, 433-434; Öztürk, 1999, 656-663.

⁵ Jung’un tanımıyla “yanlış benlik” demek olan kişisel benlik insanın personasıdır. Yanlış benlik, kişinin hakikatte ne olduğu değil, kendine ve dünyaya nasıl görüldüğüdür. Gerçek benlik ise, insan psişesindeki zıtlıkların uyum ve denge hâlinde birleşimini ifade eder (2001, 104-105).

Kaynakça

- Aresteh, A. Reza. *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*. çev. Bekir Demirkol-İbrahim Özdemir. Ankara: 2000.
- Ateş, Süleyman. *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*. İstanbul: 1969.
- Bahtiyar, Lale. *Sufî*. çev. Mehmet Temelli. İstanbul: 2006.
- Eliade, Mircea. *İmgeler ve Simgeler*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: 1992.
- Eliade, Mircea. *Ebedî Dönüş Mitosu*. çev. Ümit Altuğ. Ankara: 1994.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: 2003.
- Guénon, Rene. *Niceliğin Egemenliği Çağın Alâmetleri*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: 2004.
- Jacobi, Jalande. *C. G. Jung Psikolojisi*. çev. Mehmet Arap. İstanbul: 2002.
- Jung, Carl Gustav. *Doğu Metinlerine Psikolojik Yaklaşım*. çev. Ahmet Demirhan. İstanbul: 2001.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an’ın Temel Kavramları*. İstanbul: 19. Baskı, 1999.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an’daki İslâm*. İstanbul: 19. Baskı, 2012.
- Râgıb el-İsfahanî. *Müfredat*. çev. Abdullah Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: 2015.
- Schimmel, Annemarie. *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: 2004.
- Schuon, Frithjof. *İslâm ve Ezelî Hikmet*. çev. Şahabettin Yalçın. İstanbul: 1998.
- Suad El-Hakim. *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: 2005.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre, Dîvân ve Risâletü’n-Nushiyye*. İstanbul: 2005.
- Tokat, Latif. *Dinde Sembolizm*. Ankara: 2004.
- Tolstoy, Lev N. *Ruh ve Ölüm*. çev. Bekir Belenkuyu. İstanbul: 2019.
- Yılmaz, Hakkı. *Tebyînü’l-Kur’an, İşte Kur’an*. 2. Cilt. İstanbul: 2. Baskı, 2015.